

UN MOTIV-INDEX AL CÂNTECELOR RITUALE ȘI AL STRIGĂTURILOR CEREMONIALE DE NUNTĂ

Maria CUCEU

Materialele etnografice și folclorice referitoare la ritualurile nunții din fondurile Arhivei de Folclor a Academiei Române sunt supuse, în ultimii ani, unor operațiuni de sistematizare și clasificare funcțională și tematico-tipologică, la care e antrenat o parte din colectivul de etnologi clujeni. În cadrul programelor fundamentale ale Academiei Române sau în contracte subvenționate prin granturi au fost abordate, spre valorificare, toate materialele documentare privitoare la ritualurile tradiționale de familie, cu scopul edificării, într-o primă etapă, a unor corpusuri și tipologii de arhivă.

După încheierea, în mod practic, a operațiunilor de constituire a fondurilor de excerpte și a corpusului de arhivă al ritualurilor nuptiale și după culegerea pe calculator a tuturor textelor rituale: *cântece, orații sau strigături ceremoniale de nuntă*, se pune în momentul de față problema, ceva mai dificilă, a unei clasificări mai temeinice a materialelor. Adoptăm criteriile funcționale de sistematizare, dublate de cele de difuziune geografică, în tradiția statornică după apariția lucrării elaborate de Ion Mușlea și definitivată și publicată de Ovidiu Bârlea, *Tipologia folclorului din răspunsurile la chestionarele lui B. P. Hasdeu*¹. Complementar, suntem preocupați de alcătuirea bazelor moderne de date computerizate, care vor marca, în cele din urmă, viitorul construcțiilor documentare, dar și de catalogarea și indexarea motivică a celor mai diverse categorii de texte rituale din fondurile Arhivei de Folclor a Academiei Române.

Se știe că textele cântecelor rituale și ale strigăturilor ceremoniale de nuntă nu sunt altceva decât formule rituale versificate, cântate pe melodii specifice sau strigate, care intră, alături de alte

¹ București, Editura Minerva, 1970.

tipuri de acte, într-o concordanță perfectă funcțional, în structura diferitelor secvențe de ritual. Ele nu sunt atât „poezie” ce „însoțește”/„dublează”/„acompaniază”/„punctează”/„marchează” actele rituale și secvențele ceremoniale, ci elemente structurale indestructibil alcătuitoare ale acestora. Numai metodologia deficitară a „culegerilor” de „poezie populară” a dus la răsturnarea opticii firești și la stăruința cu care se perseverează, în pofida afirmării, după Brăiloiu, a unor tehnici de investigare noi și comprehensive, într-o viziune revolută și în explicații superficiale.

Cântecele rituale de nuntă și strigăturile ceremoniale nupțiale sunt de o largă varietate funcțional-tipologică și au o răspândire teritorială semnificativă, pe care nu o mai cunosc decât colindele, textele rituale de Plugușor și, poate, cântecele lirice de o anumită factură în întregul complex al culturii noastre spirituale tradiționale. Pe de o parte, impresionează imensitatea informației referitoare la aceste categorii în volume, în publicații periodice, în manuscrise, dar mai ales în fondurile documentare curente ale arhivelor-institut din București, Cluj, Iași și Chișinău. Materialul documentar existent este, pe de altă parte, cu indici de frecvență foarte ridicați în marile colecții și în culegerile monografice, ocupând probabil al doilea loc după repertoriul liricii populare.

Și sub aspectul uniformității difuziunii teritoriale și al frecvenței în circulație în spațiul etnocultural românesc, cântecele rituale de nuntă și strigăturile ceremoniale au avut o situație privilegiată; acestea au reprezentat partea cea mai bogată, mai vie și mai dinamică a folclorului nupțial din aria extinsă vest-nord-vestică și nord-estică a acestui spațiu, considerată de Ovidiu Bârlea, în studiul consacrat diferențierii teritoriale a liricii², ca fiind dominată de accente emoționale sobre, printr-un contur mai bine definit al motivelor-imagini, fenomenul fiind un rezultat al evoluției istorice-culturale specifice în Banat, Partium, Transilvania istorică, Sălaj, Lăpuș, Oaș, Maramureș, Bucovina, Moldova de Nord și Basarabia nordică. Ion Șeuleanu a observat, cu acuitatea ce i-a însoțit dintotdeauna analizele, că cele mai multe și mai interesante tipuri de cântec ritual și de strigătură ceremonială „marchează poetic multe dintre segmentele-cheie ale

² Vezi în *Folclorul românesc*, II, București, Editura Minerva, 1983, cap. *Cântecul propriu-zis*, p. 168-268, și *Încercare de sinteză*, p. 423.

scenariului ritual-ceremonial”. Până târziu, în a doua parte a secolului al XX-lea, în zonele „transilvănene, bihorene, maramureșene, bănățene, bucovinene și nord-moldovene”, unele tipuri de motive, cu funcții de cântec ritual sau de strigătură ceremonială, rămâneau „încă o componentă importantă a repertoriului de nuntă”, în celelalte zone categoriile acestea fiind sporadice, insulare și manifeste „sub semnul unor fenomene de conculturație”³.

Cataloagele tipologice privitoare la textele rituale de nuntă, începute în anii '70 la Institutul de Etnografie și Folclor din București de Ion Moanță și Ioan Alexandru, cercetători care au pus la contribuție și documentația existentă în arhiva clujeană, întârzie să apară. Dar monografiile publicate despre Valea Gurghiului, din Transilvania⁴, Valea Șomuzului Mare⁵, din nordul Moldovei, cercetarea-model consacrată *Strigăturilor din Moldova* de Silvia Ciubotaru⁶, lucrarea asupra nunții din Țara Oașului⁷, precum și zecile de monografii sătești aflate în manuscris evidențiază pregnant unitatea etnoculturală a acestei părți vest-nord-vestice și nord-estice a teritoriului folcloric românesc. Acest fapt ne-a determinat să reconsiderăm și proiectul nostru inițial, de cercetare aparte a ritualurilor de nuntă din Transilvania, din care au apărut până acum patru volume⁸.

³ Ion Șeuleanu, *Nunta în Transilvania. (În contextul ceremonialului nupțial românesc)*, București, Editura Viitorul Românesc, 2000. Vezi cap. despre cântecele de nuntă și strigături.

⁴ Ion Mușlea, Dumitru Pop, Ion Taloș (coord.), *Valea Gurghiului. Monografie etnologică*. Ediția a II-a, îngrijită de Ion Cuceu, Cluj-Napoca, Editura Fundației pentru Studii Europene, 2008.

⁵ Ion H. Ciubotaru, *Valea Șomuzului Mare. Monografie folclorică*, Iași, Caietele Arhivei de Folclor, X₁ și X₂, 1991.

⁶ Silvia Ciubotaru, *Strigături din Moldova. Cercetare monografică*, Iași, Caietele Arhivei de Folclor, IV, 1984.

⁷ Gheorghe Focșa, *Spectacolul nunții în Țara Oașului*, Satu Mare, Editura Muzeului Județean, 2002.

⁸ Ion Cuceu, Maria Cuceu, Anamaria Lisovschi, Ion Șeuleanu, *Ritualurile de nuntă în Transilvania*, vol. I. *Cântecele de nuntă din Bihor*, Cluj-Napoca, Editura Fundației pentru Studii Europene, 2005; idem, *Ritualurile de nuntă din Transilvania*, vol. II. *Cântece rituale din Transilvania (istorică)*, Cluj-Napoca, Editura Fundației pentru Studii Europene, 2007; idem, *Ritualurile de nuntă din Transilvania*, vol. III. *Orațiile de nuntă*, Cluj-Napoca, Editura Fundației pentru Studii Europene, 2007; idem, *Ritualurile de nuntă din Transilvania*, vol. IV. *Strigături ceremoniale de nuntă*, Cluj-Napoca, Editura Fundației pentru Studii Europene, 2009.

Pregătirea pentru tipar a volumului prim, consacrat unui singur tip de cântec ritual de nuntă, de către colectivul nostru de cercetare, anume a tipului bihorean, cunoscut sub numele de *Cântecul lăcății* sau *Nevesteasca*, ne-a arătat că orice încercare de clasificare tipologică a variantelor este imposibilă, dacă analiza nu coboară *la nivelul motivelor* ce compun aceste variante. Cu toate că variantele acestui tip au o stabilitate mai ridicată decât multe alte tipuri transilvane și cu toată aparența că tipul ar fi foarte unitar, tentativele de clasificare s-au dovedit extrem de dificile și de puțin utile.

În cartea sa *Nunta în Transilvania. (În contextul ceremonialului nupțial românesc)*⁹, Ion Șeuleanu și-a întemeiat demersul interpretativ atât pe structura secvențială a ritualului propriu-zis, cât și pe analize la nivel de motiv a câtorva tipuri de *cântece de despărțire a miresei*. „Judecând după structura sa, după motivele constitutive care imprimă versurilor o anumită substanță poetică, textul cântecului pare a fi alcătuit din îmbinarea câtorva piese care marcau în trecut fiecare secvență a ceremonialului. Odată cu reduțiile și concentrarea momentelor acestuia, textele s-au apropiat, contopindu-se într-o singură piesă”¹⁰. Despre această nouă „întrupare” a cântecului, Ion Șeuleanu afirmă că ar marca, „cu o mai mare intensitate, momentul ritual de care s-a atașat. Nici unul din aceste texte, cândva cântece rituale de sine stătătoare, nu s-a păstrat integral. S-au menținut doar părțile esențiale, incluzând *motivele nucleice*, care puteau, în noua lor postură, să dezvăluie dimensiunile relevante ale momentului ritual”¹¹.

Altfel spus, motivele cântecelor rituale de nuntă sunt, ca și în cazul altor categorii de formule ritual-ceremoniale, singurele entități funcțional-tematice pe care le vizează orice demers interpretativ-analitic. Cele mai multe din acestea, care trăiesc oarecum suspendate în memoria colectivă, se întrupează spontan în variantele repertoriilor fiecărei zone, microzone, localități, precum și în repertoriile individuale ale actanților din fiecare generație.

O seamă de exegeți ai ritualurilor nupțiale și ai textelor ritual-ceremoniale de nuntă, începând cu Bartók Béla și Constantin

⁹ Ion Șeuleanu, *op. cit.*, p. 73-74.

¹⁰ *Ibidem*, p. 74.

¹¹ *Ibidem*, p. 75.

Brăiloiu, urmași de Nicolae Ursu, Ernest Bernea, Mihai Pop și Pavel Ruxăndoiu, Ovidiu Bârlea, Silvia Ciubotaru au intuit caracterul nuclear indestructibil al motivelor și însemnătatea lor pentru înțelegerea contextual-etnografică a „repertoriilor” locale și zonale. Cei mai mulți au insistat de fapt, analitic, tocmai asupra *motivelor*, urmărind funcționalitatea acestora și încercând să prezinte ariile lor de răspândire. În unele studii mai aplicate s-au încercat chiar grupări tipologic-funcționale *ale drumului*, *ale despărțirii miresei* (de casa părintească) sau *ale rămasului bun*, *ale plânsului ritual*, *ale rău-măritatei*, *ale cununii sau coroanei*, *ale plângerii podoabelor de fată*, *ale îmbrăcării portului nevestesc* etc. Reușita în pătrunderea logicii ritual-ceremoniale și în descoperirea acelor resorturi ascunse ale tradiției, care fac posibilă performarea într-un anume act ritual a unei formule specifice, și numai a aceleia, este asigurată de aceste entități structurale, care sunt *motivele de cântec ritual*. Așa cum s-au dovedit lipsite de sens zecile de clasificări tematice ale liricii, până la exemplarul catalog de motive inițiat de un colectiv sub îndrumarea lui Ovidiu Bârlea¹², și în cazul cântecelor rituale și al strigăturilor ceremoniale de nuntă indexarea motivică reprezintă singura soluție viabilă, și, totodată, o datorie a actualelor generații de etnologi.

În descrierea antropologică a ritualului nunții la Ieud, Gail Kligman intuia faptul că aceste serii de motive ale *despărțirii* sau ale *gătatei miresei*, ale *bun-rămasului*, *ale iertăciunii*, *drumului* etc. reprezintă, într-un fel, „vocea colectivă a femeilor nemăritate”, a grupării de vârstă și de sex, menite să provoace „prescrisul plâns ritual”, ca și în cazul motivelor-avertismente, cum le numește cercetătoarea americană. Motivele pe care-și întemeiază analiza „expuse colectiv de fetele nemăritate”, „fac parte dintr-un strat normativ ideologic al ritualului, care legitimează o ordine masculină”. Însemnătatea acestor motive-formulă în înțelegerea integrală socio-culturală a nunții este foarte mare.

În tipul de cântec ritual bihorean pe care l-am amintit, în *Nevesteasca*, textul ritual este de o și mai mare complexitate. În interpretarea sa dialogat-antifonică, atmosfera pe care o degajă capătă

¹² Din acest instrument de lucru au fost publicate patru volume: Sabina Ispas și Doina Truță, *Lirica de dragoste. Index motivic și tipologic*, I-IV, București, Editura Academiei, 1983-1989.

accente deosebit de grave și profunde, în succesiunea de întrebări și răspunsuri „cântate”, multe cu caracter parabolic, grupate astfel:

1. Cererile nuntașilor mirelui de a li se deschide poarta;
2. Refuzul nuntașilor miresei („portarii”) de a deschide porțile, până ce mirele nu va răspunde la toate întrebările-probe.

Dialogul acesta solemn și plin de înțelesuri grave este, spune Ion Șeuleanu, o dovadă „a prelungirilor în timp ale unei perioade în care probele acestea la care este supus tânărul se integrau unui complex de practici pe care le impuneau riturile de inițiere, ca și cele de trecere”¹³.

Dacă segmentarea motivică a majorității cântecelor rituale de nuntă din arealul vest-nord-vestic și nord-estic românesc nu ridică, în general, probleme, în acest cântec ritual din Bihor, cercetătorul întâmpină aproape aceleași dificultăți ca în cazul divizării motivice a orațiilor de nuntă sau a variantelor *Plugușorului*.

De regulă, procedăm la separarea aceluși număr de versuri din textul unei variante ce cuprinde atât formulele-întrebări, cât și răspunsurile, ajungându-se uneori la inventarierea câtorva zeci de motive constitutive, în repertoriul de peste 200 variante ale corpusului de arhivă, pe care le grupăm apoi funcțional și tipologic. Ca și în cazul celorlalte *motiv-indexuri* (*lirică, formule ritual-agrară, bocete*), fiecare motiv-formulă e necesar să fie copiat pe o fișă separată, cu toate datele anexă: sursă documentară, poziție în structura variantei din care a fost excerptat, originea acesteia, informatorul, culegătorul și data culegerii etc., astfel încât oricând, prin însumarea acestor excerpte, să poată fi reconstituită varianta în întregul ei.

Gruparea motivelor-formulă în cadrul aceluiași tip sau subtip se poate face, la început, pe surse de proveniență, iar în cadrul acestora în ordinea cronologică a consemnării sau înregistrării variantelor, dar, de regulă, se stabilește o *variantă princeps*, în funcție de care, din aproape în aproape, celelalte se mențin în proximitate sau se pot depărta, până la ivirea *subtipului*.

O altă posibilitate de grupare în cartotecă a motivelor-formulă va ține seama de contiguitatea în spațiu a tipurilor și subtipurilor de motive, realizându-se astfel adevărate hărți nescrise pentru un viitor *atlas etnologic*, așa cum s-a procedat în indexarea motivică a formulelor

¹³ Ion Șeuleanu, *op. cit.*, p. 180.

ritualului *Paparuda* sau la constituirea dicționarelor tezur ale proverbelor și cimiliturilor.

Motiv-indexul cântecelor rituale și strigăturilor ceremoniale de nuntă va fi urmat, în procesul de sistematizare din cadrul Arhivei de Folclor a Academiei Române, de un instrument de lucru similar dedicat orațiilor de nuntă, secțiuni ale celor două trebuind, în final, asamblate într-un singur fișier ce va intra în *Baza informatizată de date*, după programe adecvate.

Această operațiune este necesară și utilă mai ales datorită transferurilor de motive dintr-un repertoriu în altul: în special străvechi motive-formulă de cântec ritual sau de strigătură ceremonială s-au refugiat în repertoriul orațiilor de nuntă (de iertăciune, de cerere a binecuvântării părințești, de despărțire de gruparea de vârstă), mai rar și în alte tipuri și subtipuri funcționale de orații.

Motiv-indexul cântecelor rituale și strigăturilor ceremoniale de nuntă, pe care îl elaborăm, va avea două versiuni distincte:

1. Instrument de cercetare în cadrul Arhivei de Folclor a Academiei Române, însumând totalitatea motivelor-formulă extrase din variantele de cântece, strigături ceremoniale și orații intrate în corpus;

2. Instrument de lucru publicabil, asemănător cataloagelor de motive ale liricii populare românești și catalogului de motive al ritualurilor agrare. În paginile acestei lucrări, după varianta princeps, se vor indica bibliografic celelalte, eventual cu notarea diferențierilor, după modelul folosit la catalogarea motivică a celor peste 700 variante de *Paparuda*¹⁴.

Din experiența catalogării motivice a liricii, din aceea a corpusului și tipologiei ritualurilor agrare am învățat că principiul exhaustării informației, cu toate dificultățile ce le presupune, nu poate fi nici de data aceasta ocolit. De aceea, pe lângă materialele documentare din volume și periodice, va trebui să completăm corpusul de arhivă clujean și motiv-indexul formulelor rituale inițiale cu întreaga informație: din Arhiva Institutului de Etnografie și Folclor „Constantin Brăiloiu”, din Arhiva de Folclor a Moldovei și Bucovinei, din Arhiva de Folclor din Chișinău și din cea a Universității de Vest

¹⁴ Vezi Ion Cuceu, Maria Cuceu, *Vechi obiceiuri agrare românești. Tipologie și corpus de texte*, București, Editura Minerva, 1988.

din Timișoara, eventual din alte fonduri inedite și colecții particulare, mai puțin importante.

Catalogul motivelor-formulă are menirea de a-l ajuta pe cercetător să aprofundeze aspectele legate de fenomenele circulației și variabilității în timp a acestora, precum și pe cele specifice vieții și modalităților de performare a textelor ritual-ceremoniale de nuntă, relațiile acestora cu textele colindelor și cu alte categorii rituale sau ale literaturii orale propriu-zise.